

ВЕРШАКАЗ “ЗІМА” АЛЕСЯ РАЗАНАВА
(ВОПЫТ ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНАГА АНАЛІЗУ)

Творы Алеся Разанава прыцягваюць увагу многіх даследчыкаў. Ён заснаваў і ўвёў у беларускую паэзію новыя формы: пункціры, версеты, вершаказы і інш. У кнізе выбраных твораў “Танец з вужакамі” [1] змешчаны 81 вершаказ. У гэтым жанры А. Разанаў здзейсніўся ў паэзіі як філосаф і тонкі псіхолаг.

Разгледзім лексіка-семантычную структуру вершаказа “Зіма”.

У ім можна вылучыць 9 мікратэм, якія арганізуюцца ключавым лексіка-семантычным полем “зіма”. Асаблівую канатацыю атрымлівае лексема *зіма* ў першай мікратэме: *Беларуская зіма – зямля, усланая небам*. Толькі 5 словаўжыванняў: 3 назоўнікі, прыметнік і дзеепрыметнік. І такі глыбокі змест, які адлюстроўваецца ў наватарскай форме. Зямля, усланая не снегам (белым, сінім, шэрым), а небам. Неба ў беларускай міфалогіі падаецца як “адна з трох самых важных частак Космасу, якая адведзена пад жыліцё Бога, святых, апосталаў” [2, 246]. Дадатковыя асацыяцыі – гістарычныя, міфалагічныя, рэлігійныя – дазваляюць вызначыць семантыку моўнай канструкцыі “зіма – зямля, усланая небам”. Гэта не толькі тое “найвышэйшае, што мы бачым”. Лексема *неба* мае значна большую семантычную нагрузку, бо сімвалізуе чысціню, эталонную прыгажосць. Лейтматыў гэтай мікратэмы: беларуская зіма – унікальная, непаўторная, найпрыгажэйшая, лепшая за іншыя, бо яна родная, як мова і песня. Наяўнасць жа такой “супярэчнасці” “зіма – неба” дазваляе аўтару актуалізаваць сэнс усёй мікратэмы, бо, як адзначае А. Я. Супрун, “просценькі пейзаж сумяшчаецца... з глыбокім разважаннем пра імкненне ўсяго Лепшага да неба” [3, 272].

У другой мікратэме лексема *зіма* асацыіруецца з дзеясловам *жаць* (*жму, жме*): *Літоўская зіма “жме”*: *яе дужасць добра адчувае і аўкітайт, і жэмайт*. Як бачым, такія асацыяцыі звязаны і з вымаўленчай традыцыяй (*зіма*), і з уяўленнямі аб зіме як халоднай пары года: *жатъ* (рус.) – ціснуць. Характэрная для літоўскай зімы з’ява – змена атлантычнага паветра арктычным. У гады, калі арктычнае паветра затрымліваецца надоўга, маразы могуць дасягаць –40°.

Сімвалічным сэнсам напоўнена трэцяя мікратэма: *Руская зіма не толькі з’ява прыроды, але і грамадскае мерапрыемства – вялікі агітацыйны “ізм.”*. Лексема *зіма* мае ў гэтым выпадку пэўную негатыўную канатацыю і актуалізуе ўяўленні, якія звязаны, відаць, з негатыўнымі эмоцыямі аўтара, адлічанага з універсітэта за ўдзел у студэнцкіх хваляваннях: тут агітацыйны “ізм.” асацыятыўна адлюстроўвае лексемы *сацыялізм, камунізм*.

Чацвёртая мікратэма ў вершаказе даволі выразная: *Сербская зіма непрадказальная, нібы змай* (змей). Змей – вобраз, вядомы ў міфалогіі многіх народаў свету. У беларускай міфалогіі ён – сімвал магічнай сілы [4]. У беларускім фальклоры – гэта персанаж чарадзейных казак. У казачнай традыцыі ён адрозніваецца сваім воблікам (шматгаловы, вогнедышны і г. д.) і валодае рознымі якасцямі (лётае па паветры, жыхар марскіх глыбінь, воін-вершнік) [5, 546]. Таму можна, відаць, казаць пра незвычайнасць і непрадказальнасць сербскай зімы: з яе лютымі маразамі, што змяняюцца адлігамі, з ціхімі марознымі ночамі і злымі дзённымі вятрамі.

Польская зіма выявляе свой, знаны адной ёй, азімут. Лексема “*зіма*” асацыіруецца ў аўтара з лексмай

“азімут” – тут: “зададзены накірунак руху” [6]. Польшча размешчана ва ўмераным кліматычным поясе. Кліматычныя асаблівасці Польшчы вызначаюцца яе знаходжаннем у зоне цыркуляцыі паветраных мас, зароджаных над Атлантыкай і Еўрапейска-Азіяцкім мацерыком [7]. Таму маразы тут змяняюцца адлігамі. Зімі “азімут” польскай зімы часам не вызначаюць дакладна нават сіноптыкі: такі ён непрадказальны.

У вершаказе “Зіма” сербскалужыцкая *зіма* асацыіруецца з дзеясловам *прадзімаць* – “пранізваць наскрозь”: *Сербскалужыцкая зіма прадзімаецца скразнякамі*. Адразу ўзнікаюць асацыяцыі: зіма з вельмі моцнымі, рэзкімі вятрамі, якія прадзімаюць, пранізваюць наскрозь, абдзімаюць з усіх бакоў. Алігэрацыі *с – з – аз – ц* узмацняюць створаны аўтарам вобраз сподзёнай сербскалужыцкай зімы.

У сёмай мікратэме вершаказа *зіма* асацыіруецца з дзеясловам “*займаць*” і “*займеннікам-заменнікам*”: *Палабская займа займае сабою ўсю прастору і ўвесь час, становячыся займеннікам-заменнікам таго, што было калісьці і чаго ўжо няма*.

Гэта самая вялікая мікратэма вершаказа. 19 словаўжыванняў і 18 розных слоў (паўтараецца толькі злучнік *і*) складаюць гэтую мікратэму. Двухсэнсавасць дзеяслова *займаць* відавочная: 1) запоўніць сабой якую-небудзь прастору, прамежак часу і 2) авалодаць чым-небудзь. Як відаць, у лексеме *займа* закадзіраваны значны філосафскі сэнс. А. Разанаў сцвярджае, што зіма змяняе наваколле, прыродныя аб’екты, змяняе не толькі прастору, але і час.

● У перадапошняй мікратэме вершаказа *зіма* (*semo*) асацыіруецца з лексмай *семя* (зерне), якое сімвалізуе зародак, крыніцу, пачатак новага, невядомага: *Старажытнапруская семо самааддана захоўвае семя – для невядомай вясны, да невядомай сяўбы*. Аўтар сцвярджае: *зіма міне, а жыццёвая сіла семя (зерня) праявіцца ў час вясны*. Як паэтычны сімвал, паралель *зіма (semo) – семя* пашырае кантэкст. Невядомая для зімы вясна з новай сілай будзе пабуджаць расці семя, самааддана захаванага зімой.

У апошняй мікратэме лексема *зіма* прыпадабнаецца Гімалаям: *Старажытнаіндыяцкая зіма мае сваёй сядзібаю Гімалаі*. Як вядома, сапраўднай (халоднай) зімы ў Індыі няма. Індыя размешчана ў тропіках і абаронена ад халодных паветраных мас з поўначы Гімалаямі. Сярэдняя тэмпература індыйскай зімы +18° – +25°. У перадгорных раёнах тэмпература ўмераная, пагода цёплая і сухая. І толькі ў высокагорных раёнах Гімалаяў уладарыць зіма з маразамі і завеямі [8, 35–36]: тут яе “сядзіба”.

Безумоўна, вершаказ “Зіма” тоіць у сабе магчымасці новага прачытання, іншай інтэрпрэтацыі. Магчымасць сэнсавай вар’ятыўнасці і інтэрпрэтацыі тэксту, “вычытванне экзегетычных сэнсаў” не адмаўляецца і герменеўтыкай – навукай пра спасціжэнне сэнсу (англ.: *hermeneutics*), бо сэнсавы патэнцыял тэксту можа нават не супадаць з тым, што меў на ўвазе яго стваральнік [9]. Так, М. В. Абабурка назваў важнейшай задачай лінгватэсталагічнай работы “вызначэнне ролі... лексічных і стылістычных замен, перастанавак, трансфармацый” [10, 7]. Думаецца, што прапанаваць вышэй фрагменты лексіка-семантычных назіранняў дапамогуць спасцігнуць задуму аўтара, асэнсаваць унікальныя аўтарскія моўныя

трансфармацыі, глыбей спазнаць закадзіраваныя слоўныя вобразы, напоўненыя філасофскімі абагульненнямі. Ключавыя словы вершакада, вобразы-тэмы *неба, дужасць, змей, азімут, прадзімаць, семя, Гімалаі* – гэта моўныя лейтматывы, якія ўзмацняюць звязнасць мікратэм, адлюстроўваюць змястоўную сутнасць тэксту [11, 43] і актуалізуюць канцэпт твора.

Такім чынам, адзінства тэмы, яе ўнутрытэкставая сувязь забяспечваецца паўтаральнасцю ключавой лексемы *зіма*. Асацыятыўнае поле *зіма* ў вершакадзе шырокае: аўтарам унутраны змест слова ўспрымаецца па-

рознаму. Падтэксты надаюць вершу рознуюсэнсавую перспектыву. Рознапланавасць семантыкі лексемы *зіма* А. Разанава – гэта спроба вылучэння нацыянальнага аспекту, што закадзіраваны ўнутры самой моўнай адзінкі. Кожны кампанент твора ўзаемадзеінічае з іншымі, утвараючы цэласны яркі пазычыны вобраз: непрадказальнай, магічнай зімы ў Сербіі, “дужасць” літоўскай, таямнічасць палабскай, загадкавасць, непрадказальнасць польскай зімы, прывабнасць, непаўторнасць і эталоннасць зімы беларускай.

Літаратура

1. Разанаў, А. Танец з вужакамі: выбранае / А. Разанаў. – Мінск: Маст. літ., 1999. – 462 с.
2. Беларускі фальклор: энцыкл.: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 2006. – Т. 2: Лабараторыя традыцыйнага мастацтва – “Яшчур”. – 832 с.
3. Супрун, А. Я. З назіранняў над лексічнай структурай *пункціраў* Алеся Разанава / А. Я. Супрун // Беларуская мова ў другой палове ХХ стагоддзя: матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 22–24 кастр. 1997. – С. 270–274.
4. Беларуская міфалогія: энцыкл. слоўн. / С. Санько [і інш.]; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск: Беларусь, 2006. – 599 с.
5. Беларускі фальклор: энцыкл.: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 2005. – Т. 1: Акапэла – Куцця. – 768 с.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Суднікі, М. Н. Крыўко. – Мінск: БелЭн, 2002. – 784 с.
7. Польша // БСЭ. – 2-е изд. – М., 1955. – Т. 34. – С. 3–94.
8. Индия // БСЭ. – 2-е изд. – М., 1953. – Т. 18. – С. 32–97.
9. Можейко, М. А. Інтерпрэтацыя / М. А. Можейко // Новейший философский словарь / сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов. – 3-е изд., исправл. – Минск: Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
10. Абабурка, М. В. Тэарэтычныя асновы беларускай лінгвістычнай тэксталогіі: дапаможнік / М. В. Абабурка. – Магілёў: МДУ імя А. Куляшова, 2003. – 116 с.
11. Валгина, Н. С. Теория текста: учеб. пособие / Н. С. Валгина. – М.: Логос, 2004. – 280 с.